

УДК 316.7:316.356.2

Н.О. Гордєєва

СІМ'Я ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ

У статті розглядаються зміни, що відбуваються в сучасній сім'ї, які пропонується вважати «постмодерністськими». Їх так само важко оцінити однозначно, як і саму епоху постмодерну, яка обумовила ці зміни, оскільки вони торкнулися найбільш інертні структури суспільної свідомості – культурну сферу. У статті наведено дослідження, що підтверджують пріоритет духовної сфери у формуванні соціальної установки на виконання-невиконання сім'єю тих чи інших соціальних функцій, а також на легітимацію-нелегітимацію сімейних відносин. Такий аналіз допоможе пояснити різного роду деформації інституту сім'ї та знайти механізми його відновлення. Крім того, на прикладі інституту сім'ї можна простежити негативні й позитивні виклики даної епохи.

Ключові слова: довірливе спілкування, класика, креативність, легітимація, любов, модерн, плюралізм, постмодерн, психологія споживання, сім'я, фобії, шлюб, якість життя.

В статье рассматриваются изменения, происходящие в современной семье, которые предлагается считать «постмодернистскими». Их так же трудно оценить однозначно, как и саму эпоху постмодерна, обусловившую эти изменения, поскольку они затронули самые инертные структуры общественного сознания – культурную сферу. В статье приведены исследования, подтверждающие приоритет духовной сферы в формировании социальной установки на выполнение- невыполнение семьей тех или иных социальных функций, а также на легитимацию-нелегитимацию семейных отношений. Такой анализ поможет объяснить различного рода деформации института семьи и найти механизмы его восстановления. Кроме того, на примере института семьи можно проследить негативные и позитивные вызовы данной эпохи.

Ключевые слов: доверительное общение, классика, креативность, легитимация, любовь, модерн, плюрализм, постмодерн, психология потребления, семья, фобии, брак, качество жизни.

In the paper is considering the current changing in the family, what has been proposed to be named as “postmodern” ones. They are hard to be estimated as synonymous, as a whole postmodern epoch as well, what made conditional changes, because of touching the most inert societal structures, namely – the cultural sphere. There are the investigations has been brought in the paper. They have been given as example of a spiritual sphere priority in the attitude' forming as for some family social functions carrying-out/non-carrying-out, and also on marital relations legitimating/non-legitimating in society. Such analysis will help us to explain the different deformations of the family institution, and to find the mechanisms of its fixing. In addition it is possible to watch the negative and positive current epoch challenges in the family institution as an example.

Key words: confidential relations, classics, creation, legitimizing, modernity, pluralism, postmodern, consumer psychology, family, phobias, marriage, quality of life.

«Постмодернізм, що б не означало це слово, кілька років був для багатьох з нас, «системних»людей, маленькою чорною хмаркою на горизонті, а потім він вибухнув найсильнішим громом в області сімейної психотерапії».

Лінн Хоффман (відома науковець у галузі кібернетики та постмодернізму) [17].

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена характером змін, що відбуваються в сучасному суспільстві епохи постмодерну, які опинилися настільки глибокими, що торкнулися навіть найбільш інертні структури суспільної свідомості – культурну сферу. Їх, однак, важко оцінити однозначно.

У даний час склалися вельми відмінні одна від одної три культурно-історичні епохи, три методологічні традиції, або системи корінних принципів, які подібним чином реалізуються в «правилах» наукового мислення окремих шкіл і напрямів вчених-суспільствознавців: «класика», «модерн» і «постмодерн». Пропонується їх враховувати при розгляді сучасних соціальних проблем. Постмодерністи шукають нові засоби організації та переосмислення соціокультурного середовища і нові форми пояснення змін в світі після Другої світової війни. Крім того, епоха постмодерну, міцно проникла в побут і мислення європейців другої половини ХХ століття, не могла не вплинути на функціонування соціальних інститутів. Інститут сім'ї в даному випадку не виняток. Це підтверджується низкою суперечностей у суспільстві, пов'язаних з функціонуванням сім'ї.

Перша проблема – протиріччя між сім'єю та суспільством: сім'я не задовольняє потреби суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення, суспільство ж не забезпечує родині необхідних умов життєдіяльності. Іншу проблему становить протиріччя, що виникає між особистістю та інститутом шлюбу: багато молодих людей хоча і потребують довірливого спілкування у сім'ї, але не поспішають реєструвати відносини в цивільному шлюбі.

Але є й позитивні моменти в протиріччях сучасності, пов'язані з почуттям самотності особистості, які повинні будуть підвищити престиж і привабливість сім'ї. Довірливе спілкування в родині - найпотужніший терапевтичний і стабілізуючий фактор, який набирає найбільшу значимість саме в умовах швидких соціальних змін.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемою позитивного та негативного впливу епохи постмодерну на інститути суспільства займалося багато вчених, серед яких слід особливо виокремити таких: С. Леш, Е.А. Усовська, Н.А. Шматко, В. Бурлачук, В. Танчер, Д.В. Иванов, А. Висоцький, відомих представників західної соціології: З. Бауман, А.Ф. Фірат, У. Бек, П. Бурдьє, Е. Гідденс, Ю. Хабермас, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, Ж. Ліотар, а також представників постструктуралізму й неофрейдизму: М. Фуко, Р. Рорті, З. Фрейд, К. Хорні, Е. Фромм та інших. Крім того, проблеми змін у сім'ї або ставленням молоді до сім'ї були розглянуті в роботах таких авторів: А.І. Антонов, В.Н. Дружинін, В.О. Сибір'єв, а також західних вчених: М. Аргайл, С. Пейдж, Дж. Шілі, Г. Гарфінкель, Р. Інглехард та інших авторів.

Мета статті – аналіз сучасних досліджень нової культурно-історичної епохи (постмодерну) щодо визначення її впливу на функціонування інституту

сім'ї та шлюбну поведінку індивідів, які представлені в сучасній соціологічній науці.

Виклад основного матеріалу. У російськомовній літературі, починаючи з досліджень А.І. Антонова, висвітлено, що невиконання сім'єю основних соціальних функцій залежить не стільки від соціально-економічних умов, скільки від соціокультурних факторів. Навіть репродуктивна функція багато в чому визначається культурними традиціями і ставленням населення до «багатодітності», причому більшою мірою, ніж матеріально-економічним стимулюванням народжуваності [1, с. 221]. До подібних висновків приходять британський дослідник Майкл Аргайл з Великобританії. Настав час, коли звичними економічними факторами вже не пояснити тих змін, яких зазнала сучасна сім'я. Мабуть, має сенс звернутися до умов регулювання діяльності соціальних інститутів в нових соціокультурних умовах постмодерну.

У результаті аналізу постмодерністського впливу на найважливіші інститути суспільства, з'ясовується, що на відміну від модерну, постмодерн для можливості пристосування індивіда до нової реальності «вимагає» актуалізації таких цінностей, як «креативність» і «орієнтація на суб'єкт», «плюралізм» і «свобода вибору», а також психології споживання з невгамовним прагненням до миттєвого задоволенню потреб.

На думку Р. Інглехарта рівень розвитку сучасного західного суспільства дозволив створити такі умови для задоволення первинних базових потреб, які об'єктивно призводять до формування принципово нової системи цінностей, так званої постматеріалістичної. Вона відображає більш високий рівень соціальних запитів, які стосуються подальшого підвищення якості життя, створення умов для самовираження особистості та більш активної участі в суспільному житті [13, с. 18]. Концепція «якості життя» з'явилася в тих суспільствах, де забезпечені «елементарні» умови для виживання, вимірювані кількісними показниками. Вона пояснює прагнення людей до задоволення більш витончених і більш різноманітних, зростаючих в геометричній прогресії потреб. Кількісна визначеність (кінцівка) змінилася нескінченністю, яка не знає ідей «завершальної стадії» або «кінця історії». Розмови про якість життя – це критика повсякденності, а не принципів соціальної інтеграції, системної організації або моральних стандартів суспільства, критика, для якої головне – здатність ставити все нові і нові цілі. При цьому «якість життя» існує як постійно мінливий образ, локальний і тимчасовий, як образ, який пручається всякій універсалізації [14, с.77–80].

Епоха постмодерну, вдало збіглася з розквітом постіндустріального суспільства надання послуг і переходом до суспільства інформаційного, подарувала йому «людину-споживача».

«З нагальними потребами, які колись вимагали трудомісткого забезпечення загальної згоди за допомогою залякування разом з ідеологічною індоктринацією тепер справляється ринок, який нічого так не боїться, як однаковості схильностей, смаків і вірувань. Замість нормативного регулювання

поведінки обивателя – зваблення споживача; замість насадження ідеології – реклама; замість легітимації влади – прес-центри та прес-бюро ... » [3, с. 3].

Виробники товарів і рекламисти в основному враховують потреби сім'ї. За результатами маркетингових досліджень, характерним для західних сімей на стадіях становлення і розвитку є найвища інтенсивність покупок товарів тривалого користування: автомобілів, холодильників, меблів, пральних машин, телевізорів, а також дитячого харчування, ліків від кашлю, вітамінів, ляльок, колясок, санчат і ковзанів [7, с. 19].

При цьому в різний час людьми рухають і різні потреби. Характерним прикладом можуть бути молоді сім'ї: етапи життєвого циклу «Юні молодята без дітей» і «Повне гніздо», перша стадія, молодшій дитині менше 6 років і т.п. [21, с. 31], в сукупності з відповідними купівельними планами. Навіть реклама все більше схиляється до комунікативного полюса і прагне не стільки інформувати чи переконувати споживача, скільки спонукати його до здійснення покупки «для сім'ї».

Крім того, характер споживання теж змінюється. На думку А. Фірата, «... якщо колись це було споживання хліба насущного, то тепер це споживання символів. Змінюється саме уявлення про цінності і вартості речі. Її цінність конструюється за допомогою смислів, що представляються речам. Споживачі високорозвинених країн Заходу проявляють тенденцію віддавати перевагу іміджу продуктів і відомим торговим маркам. Споживачі, які можуть їх собі дозволити, роблять свого роду особисту заяву за допомогою спожитих ними товарів. Ти – це те, що ти їси, носиш і водиш ... Коротше кажучи, ти – це те, що ти споживаєш» [16, с. 208].

Таким чином, формується новий тип суспільства – суспільство споживання, і не остання роль у цьому процесі належить сім'ї як основному споживачу.

Інша особливість постмодерну – гіперчутливість до таких потужних мотивів, як страх і любов (за які, до речі, і вхопилися рекламисти). І страх, і любов, – суть соціально зумовлені форми емоційності, тоді як в центрі уваги повинна знаходитися ситуація, що передує якій би то не було «соціальності» [14, с. 206]. І тут важлива не якість емоції, а емоційність як така, емоційна захопленість Іншим, аж до співучасті в якомусь конкретному потоці спільних дій¹. Причому «буття для» споконвічно нейтрального по відношенню до добра, і зла, в ньому закладено лише потенціал того чи іншого, можливість моралі і морального вибору. Ця можливість обов'язково має на увазі нереалізованість, непідтвердженість, незавершеність. Вона й дозволяє тому Іншому постійно бути в русі, бути «недо» [14, с. 207]. Ця недомовленість і є основним мотивом діяльності. Крім того, в епоху постмодерну можна спостерігати рух маятника від детермінізму – до невизначеності, і від модерністської дистанції – до участі в спільній діяльності, що припускає уникнення самотності.

¹ Навіть корінь звірств тоталітаризму Бауман бачить не в позарозумі а в нечуливості, у дрібній відмові прорватися крізь соціально сконструйовані форми й спілкуватися з особою, а не з маскою.

Самотність – ось причина того, що «Я» відкривається «Іншому», і «тільки якщо ми не позбавимо зустріч її можливостей, які можуть розкритися лише в майбутньому, то отримаємо шанс діяти морально і навіть іноді бути добрими в теперішньому» [14, с. 208]. При цьому показник самотності став ключовим в дослідженнях «якості життя»², який дозволив М. Аргайлу методом «від супротивного» майже знайти «формулу щастя». За шкалою «щастя-нещастя» самотність виявилася самим травмуючим чинником для особистості [2, с. 7].

За останніми дослідженнями схильність до самотності може пояснюватися як суто психологічними причинами (дитячими травмами, надмірною вразливістю, підвищеною мізантропією), так й нейрофізіологічними. Вчені з London's Global University³ виявили, що кора головного мозку самотніх людей помітно відрізняється від мозку тих, у кого соціальні зв'язки ширше, довівши тим самим наявність не тільки тісних соціально-психологічних зв'язків на рівні «особистість – суспільство», але і соціально-фізіологічних зв'язків на рівні «мозок – суспільство» [15, с. 976]. Можливо тому, самотність є найбільш небажаним станом особистості, а прагнення до мізантропії – як бажання заподіяти собі біль або привернути до себе увагу. Цікаво, що представники різних наукових напрямків обрали в якості об'єкта досліджень або феномен «страху», або феномен «любові», але рідко феномен і того, і іншого.

Одним з напрямків, що дозволило розкрити механізми появу страху, виявився неофрейдизм. У соціології неофрейдизм набув поширення в основному в 50-ті роки в США. Із вчень Фрейда неофрейдизм, зберігши частину назви, успадкував лише положення про домінуючу роль несвідомого в людському житті. На відміну від фрейдизму неофрейдизм відмовився від пояснення неврозів з точки зору біологічних, або сексуальних причин, і в якості головної причини неврозів, що охопили більшість розвинених країн, неофрейдисти оголосили саме суспільство. Досить згадати, як трактували представники фрейдизму «Едипів комплекс».

Так, К. Хорні писала, що «... Едипів комплекс не є біологічно вродженим, а неврози в кінцевому підсумку є вираженням порушень у взаєминах між людьми» [18, с. 88]. Всім особам з невротичними реакціями, вважає Хорні, властива така якість, як ригідність⁴, більш відповідна для епохи «класика».

Культурно-філософська психопатологія Хорні стала однією з перших в руслі неофрейдизму. У центрі уваги К. Хорні (як і неофрейдизму в цілому) були взаємини особистості і суспільства. Товариство з Хорні – це, перш за все, «культура», яка за певних умов стає нейрогенною. Саме нейрогенним і є

² Повна назва: «Quality of American Life», «Quality of British Life».

³ Дослідники: Ryota Kanai, Bahador Bahrami, Brad Duchaine, Agnieszka Janik, Michael J. Banissy, Geraint Rees

⁴ Ригідність – це нездатність індивіда швидко і адекватно пристосовуватися до нових і постійно мінливих умов, а також розрив між потенційними можливостями і реальними досягненнями, несвідомо пережитими їм у хворобливих, або патологічних формах (на відміну від переживань нормальної здорової особистості в подібних ситуаціях).

сучасне західне суспільство. Отже, невроз подібно дюркгеймівської соціальної аномії, що породжує суїцид – це не стільки хворобливий стан індивіда, скільки стан хворого суспільства, яке породжує почуття «корінної тривоги». Авторка формулює чотири «великих неврозу нашого часу»: 1) невроз прихильності, пошуки любові та схвалення за всяку ціну; 2) невроз влади, або у гонитві за владою, престижем, володінням, 3) невроз покірності, 4) невроз ізоляції, або втечі від суспільства. Зрозуміло, що перша складова може бути забезпечена в лоні сім'ї, тоді як останній - це скоріше втеча від родини як негативний досвід пристосування [19].

Особистість при цьому розвивається нормально, коли має місце більш-менш вільна реалізація завдатків людини, і невротично, тобто, накопичуються патологічні зміни, які й призводять до відчуження індивіда від суспільства і в кінцевому підсумку його деперсоналізації, в якій можливі три моменти: 1) коли невротичні захворювання породжуються «хворим суспільством» (соціологічний аспект), 2) коли неврози – в наслідок порушення міжособистісних внутрішньосімейних відносин, наприклад, між дитиною та батьками (генетичний аспект) і 3) у разі помилкової самореалізації особистості має місце так званий сутнісний (екзистенціальний) аспект. За твердженням Хорні, рушійною силою неврозу виступає страх (фобія).

І справді, сучасне суспільство являє собою постійне джерело фобій. Сучасна культура індукує почуття «корінної тривоги», або вроджене почуття занепокоєння, властиве кожній людині. Опинившись в умовах «нейрогенної культури», особистість включає захисні механізми, зокрема придушення страху («наркотизацію» страху). Страх часто проявляється в бурхливій зовнішній діяльності, як втечу від ситуації, що викликає цей страх [12, с. 7]. З'являється «психоенергетична людина», яка формується в ранньому дитинстві. При спробі вирішити конфлікт між інстинктами і безкомпромісній реальності він знаходиться в стані постійного як внутрішнього, так і зовнішнього конфлікту зі своєю групою або суспільством в цілому. Вони у свою чергу виникають як результат відтворення лібідних зв'язків індивіда зі своїми батьками, визначаючи надалі шлюбний вибір.

Інший представник неофрейдизму – Е. Фромм – розглядає корінні питання людського буття, в центрі якого лежать взаємини людини і суспільства, вважаючи, що людина, виділившись із тваринного світу, стає рабом «екзистенціальної дихотомії» – «дихотомії існування», «дихотомії людського буття» .

Екзистенціальна дихотомія закладена в сутності людини і суспільства, і цим вона відрізняється від різних форм «історичної дихотомії». Екзистенціальна дихотомія проявляється в дихотомії життя і смерті: «Навіщо прагнути до чогось, якщо кінець один – смерть?». «А якщо життя кінчається, то який тоді в ньому сенс?». По-друге, екзистенційна дихотомія призводить до дихотомії людських здібностей і реалізованого в дійсності: «Народження не є біологічний акт, це початок шляху до саморозкриття, самовдосконалення, а це

означає, що багато, якщо не більшість, вмирають ... так і не народившись!». Потретьє, екзистенціальна дихотомія веде до дихотомії самотності і співвідношення себе з іншими людьми [19].

У теорію Фрейда-Лакана феміністську думку внесла Джуліан Мітчел за допомогою розмежування двох понять: «exist» (звичайне існування) і «ex-sist» (екстатичний стан). Тут виділяють три позиції особистості: 1) невротична позиція, 2) істерична позиція, 3) психотична позиція, яка поза мовою⁵. Це і є позиція аутиста за Лаканом, коли дитина отримує задоволення, поки вона не заговорить. Як тільки людина освоїла мову, вона одразу ж «загубилася» [19].

Відчуження – важлива проблема, яку розглядає Е. Фромм. Як тільки людина обриває свої природні зв'язки з природою, вона вступає в тривалу історичну смугу соціального відчуження, причому в сучасному суспільстві це відчуження набуває тотального характеру. Відчуження служить найважливішою причиною невротичних захворювань людини. Однак ізольованість індивіда в сучасному суспільстві обумовлює і таке нове явище, як «втеча від свободи» [11, с. 62].

Єдиним і реальним засобом подолати тотальне відчуження, вчить Фромм, є Любов. В епоху постмодерну тема любові також актуалізується.

Любов до носія влади також виникає (і виховується) в певних культурах. [4, с. 4–5]. Як відзначає З. Бауман, в епоху постмодерну сім'я, шлюб, батьківські відносини, сусідство і робота багато в чому втратили свою роль оборонців кордонів соціетальної фабрики. Вважався раніше природним авторитет старшого в родині кваліфікується тепер як неприпустиме зовнішнє насильство [14, с. 251]. Насильство повертається з периферії в центр: кордони цивілізованого світу свободи як усвідомленої необхідності перестали бути непрозорими для насильства. Авторський пафос очевидний: якщо бігти від свободи і нарікати на руйнування суспільних відносин, то доведеться задовольнятися визнанням того, що соціальний світ – злий, а люди в ньому – слабкі [14, с. 60–61].

А у порожнечі, позбавленої тяжіння авторитетів, все дозволено - все, що рухається, повинно покинути орбіти суспільства і піти в нікуди. У соціологічному просторі для цього ще потрібно розігнатися до швидкостей безвідповідальності, доступних тільки всередині потужних і авторитетних інститутів. Вакуум, що створився заповнюють конструйовані локальні "неоплеменні" співтовариства, що містять у собі загрозу нового витка насильства в історії. Його сучасна постмодерна специфіка полягає у відмові від регулювання і децентралізації проблем ідентичності, а насильство реалізується за схемою «зроби сам» [14, с. 17–20]. Цю ситуацію Зигмунд Бауман характеризує формулою «мораль без етики». Але ще в 1956 році Е. Фромм помітив, що всупереч глибоко укоріненому прагненню до любові більш важливим, ніж любов, вважається практично все інше: успіх, престиж, гроші,

⁵ «psychotic» – це несприятливе психічне захворювання, в якому контакт потерпілого з дійсністю стає спотвореним.

влада. Майже вся наша енергія витрачається на навчання тому, як досягти цілей, і майже нічого не витрачається на навчання мистецтву любові.

С'юзен Пейдж також відзначає, що «сучасні американці, охочі мати сім'ю, вступити у даючи справжню насолоду людські відносини, приходять в зіткнення з власною культурою, тому що суспільство, яке штовхає своїх членів на те, щоб виробляти і досягати, накопичувати і споживати, повинно систематично навмисно руйнувати їх здатність любити. І ці дві системи цінностей несумісні» [9, с. 10].

В умовах радикальної перебудови існуючого архетипу суспільства, коли на зміну старим інститутам приходять нові, поки ще неефективно функціонуючі, зростає захисна функція сім'ї. У той же час такі структури, як трудовий колектив і держава, захисну функцію практично втрачають [10, с. 15].

Таким чином, потреба індивіда в захисті може найбільшим чином реалізувати тільки інститут сім'ї, який в епоху постмодерну поступово деформалізується, оскільки «ми живемо в епоху сім'ї образів і образів сім'ї. Базові компоненти шлюбно-сімейних практик Модерну (любові і турботи) - сексуальність, подружжя, батьківство – симулюються, а інститути – шлюб, спорідненість (по нуклеарному типу), виховання – віртуалізується» [5, с. 60].

І знову бачимо протиріччя, оскільки все ще існує небезпека руйнування сім'ї як легітимізованого соціального інституту, як узаконеної форми регулювання гендерних відносин, характерного для епохи постмодерну.

Ставлення молоді до шлюбу за останні десятиліття змінилося у багатьох суспільствах. Незареєстровані сім'ї можна зустріти в будь-якій культурі, вони широко поширені в багатьох західних країнах. Якщо в 1957 році 70% дорослих американців на питання, що вони думають про людину, яка не хоче вступати в шлюб, відповідали, що така людина «егоїстична, хвора, або ненормальна», то тепер ставлення до холостяків байдуже або навіть позитивне [8].

Це і є результат постмодерністських тенденцій деформалізації контактних соціальних груп, що охопили багато сучасних суспільств. За дослідженнями вчених небажання людей легітимізувати соціальні зв'язки як особливість сучасної культури. «...Десь на середині відрізка між абсолютно неформальним і цілком формальним станом є важлива «точка» – реєстрація групи при офіційній організації, органі влади. Ця грань між формальною і неформальною в значній мірі розмита, більш того, їх число зростає, що цілком узгоджується з більшістю уявлень про шляхи розвитку цивілізації» [6, с. 3].

Деформалізація сімейних відносин призводить до психологічної незадоволеності молодих людей і до соціальної напруженості в суспільстві в цілому. За твердженням Р. Мертона, якщо особистості в силу ряду причин не можуть інтегруватися соціальним інститутом суспільства (наприклад, інститутом шлюбу), це «призводить до заперечення і інших важливих суспільних норм культури та соціальним відхиленням» [20, с. 12]. Залишається ще одна важлива проблема, пов'язана з соціалізацією в сім'ї (вірніше з її редукацією) – проблема моралі.

Мораль в ситуації хаосу виникає «аварійно» всередині швидкоплинних солідарностей, моральні «Я» не шукають собі етичних підстав, але створюють їх в процесі самостворення при гострому усвідомленні особистої моральної відповідальності за вибір. Маса, що не довіряє експертам, не в змозі акумулювати власний кодекс універсальних принципів етики, вона лише здатна формулювати «етику» в термінах невідворотну неминучість, бо людина маси, і свободи вибору уявній ситуації завжди віддасть перевагу позицію типу «я був змушений» [14, с. 39–42].

Але про яку свободу може йти мова в ситуації, коли «я змушений»?

Розвиток людської індивідуальності і в онтогенетичному, і в філогенетичному аспектах здійснюється від негативної до позитивної свободи. Причому люди не можуть без кінця тягнути тягар «свободи від». І якщо вони не в змозі перейти від свободи негативної до свободи позитивної, вони намагаються несвідомо позбутися свободи взагалі [9, с. 80].

У сучасному суспільстві втеча від свободи набуває характеру болісно нав'язливої ідеї. Вона проявляється в наступних формах: 1) садизму (прагнення до необмеженої влади над іншими), 2) мазохізму (повного підпорядкування себе іншим), 3) деструктивізму (прагнення зруйнувати існуючий світ, щоб він «не зруйнував мене»); 4) автоматичного конформізму (бути як усі, не виділятися, забувши все оригінальне і самобутнє). Фромм розрізняє два типи людської свободи: нижчий («негативна свобода», «або свобода-від») і вищий («позитивна свобода», «свобода-для», «свобода-во-ім'я») [11, с.42].

Пізніше ми прочитаємо у Баумана [14, с. 41] щось дуже схоже. Він звертається до розгляду найменш функціональних співтовариств типу спільнот, які можуть виникати де завгодно, наприклад, на пляжі, в залі очікування і т.п. «... У найпростішому випадку поруч опиняються дві самотності і між ними спонтанно і не заплановано вибухає «небайдужість» – відбувається зустріч, що знаменує перехід з «буття з» в «буття для». Далі він доповнює, що в світ етики людини вводить не любов, а страх (П. Рікер). І справа не зводиться до вульгарної антитези страху в обплутуванні правилами «буття з» і любові в норавливій «буття для» [14, с. 42]. Це можна вважати постмодерністським визначенням любові, яка незважаючи ні на що все ще є двигуном духовного прогресу в суспільстві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, в сучасній сім'ї відбувається ряд змін, які можна назвати постмодерністськими, і щоб їх зрозуміти, необхідно проаналізувати епоху, в якій ці зміни відбуваються, що допоможе пояснити різного роду деформації інституту сім'ї та знайти механізми його відновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов А. И. Микросоциология семи / А. И. Антонов. — М. : Изд-во Инфра-М, 2005. — 368 с.
2. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл ; [пер. с англ]. — М. : Прогресс, 1990. — 336 с.

3. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. — М., 1994. — № 4. — С. 70—79.
4. Дружинин В.Н. Психология семи / В. Н. Дружинин.— М. : КСП, 1996. — 160 с.
5. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. — СПб. : «Петербургское Востоковедение», 2000. — 96 с.
6. Кордонский М. Б. Технология группы. Заметки из области социальной психологии неформальных групп / М. Б. Кордонский, В. И. Ланцберг. — [изд. 4-е, переработ. и дополн.]. — Одесса-Туапсе : АРС, 1995. — 132 с.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; [пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. Е. М. Пеньковой]. — М. : Прогресс, 1992. — 736 с.
8. Московские новости. — 1998. — № 26 (5—12 июля).
9. Пэйдж С. Супружеская жизнь: путь к гармонии / С. Пэйдж. — М. : Мирт, 1995. — 416с.
10. Сибирев В. А. Изменение социальных ценностей молодежи: Опыт сравнительного анализа / В. А. Сибирев // Вестник СПб ГУ. — Сер. 6. — 1997. — Вып. 2 (№ 13). — С. 8—16.
11. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; [пер. с англ.]. — М. : Педагогика, 1988. — 64 с.
12. Хорни К. Невроз и личностный рост: Борьба за самоосуществление / К. Хорни ; [пер. с англ.]. — СПб. : Восточно-Европейский институт психоанализа и БСК, 1997. — 136 с.
13. Abramson P.R. Value Change in Global Perspective / P. R. Abramson, R. Inglehart. — The University of Michigan Press, 1990–1991.—180 p/
14. Bauman Z. Life in Fragments: Essays on Postmodern Morality / Z. Bauman. — L. : Blackwell, 1999. — 269 p.
15. Brain Structure Links Loneliness to Social Perception // Current Biology. — 2012. — Vol. 22. — Issue 20, 23. — October.
16. Firat A. F. Consumer Culture or Culture Consumed? / A. F. Firat // Marketing in Multicultural World. Ethnicity, Nationalism & Cultural Identiti / [G. J. Costa, J. A. Vamossy (eds.)]. — Thousand Oaks, London — New Delhi : SAGE Publications, 1995. — 208 p.
17. Hoffman L. Exchanging Voices [Электронный ресурс] / L. Hoffman. — Режим доступа : <http://biblios.newgoo.net/t3659-topic#6278>
18. Horney K. The Neurotic Personality of our Time / K. Horney. — W.W. Norton, 1937. — xi, 207 p.
19. Marshall G. Oxford Dictionary of Sociology / G. Marshall. — Oxford – N-Y. : Oxford University Press, 1986. — 678 p.
20. Merton R. K. Social Theory and Social Structure / R. K. Merton. — N-Y. : Free Press, 1957, 1968. — 147 p.
21. Scheehy G. Passades: Predicable Crises in Adult Life / G. Scheehy, H. Garfinkel. — N-Y. : Dutton, 1974. — 201 p